

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МУЗИЧНО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Інна Каряка

Київ

В роботі представлено аналіз теоретико-методологічних та експериментальних підходів щодо вивчення проблеми музично-образного мислення у вітчизняній та зарубіжній психології, пропонується концептуальна основа дослідження музично-образного мислення старших дошкільників. Представлено результати констатувального експерименту щодо рівня сформованості музично-образного мислення дітей старшого дошкільного віку. Описано впровадження настаново-установчого комплексу задля формування музично-образного мислення дітей 5–6 років, спрямований на ефективність його розвитку в умовах навчально-виховного процесу.

Ключові слова: музично-образне мислення, старший дошкільний вік, предметно-образне співвідношення, відображально-образне співвідношення, музично-образне співвідношення, настановчо-установчий комплекс.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується бурхливим сплеском інноваційних технологій у виробництві, ефективність якого залежить від наявності спеціалістів, що мають значний інтелектуально-творчий потенціал. Саме тому головним напрямом освітнього процесу сьогодення є формування творчої особистості, яка здатна вирішувати складні завдання у нестандартних обставинах, гнучко та самостійно використовувати набуті знання у різних життєвих та виробничих ситуаціях.

Відповідно до цього пріоритетним напрямком досліджень сучасної освіти є вивчення розумового розвитку дитини, оскільки саме воно є активною формою творчого відображення і перетворення дійсності, забезпечує отримання нових знань та умінь, розкриває сутність речей та явищ. Одним із суттєвих видів мислення, як вищої форми пізнання об'єктивного світу виступає музично-образний його вид, що сприяє розширенню пізнавальних можливостей людини в процесі оперування образами різного ступеня узагальненості, сигнальними та звуковими повідомленнями.

Дослідження музично-образного мислення в сучасних наукових колах існує відносно недавно і виступає досить делікатною щодо його вивчення у філософському, музикознавчому, педагогічному та психологічному аспектах проблемою, оскільки на сьогоднішній момент саме поняття не має статусу наукової категорії в психологічній науці, тому вивчення даного феномену є досить різноплановим щодо трактування його сутності.

Загалом, дослідники розглядають музично-образне мислення в рамках одного із видів художнього мислення, основою якого є музичне сприйняття (І. Герbart, Е. Ганслік, Д. Лихачов, Л. Мазель, С. Раппопорт, Г. Римар, А. Сохор та ін.). Відповідно до цього науковцями вирізняється його естетичний (М. Коган, Ю. Холопов), культурологічний (М. Арановський, В. Медушевський, Є. Назайкінський), музикознавчий (Б. Асаф'єв, А. Сохор, Б. Теплов, Б. Яворський), психологічний (В. Белобородова, Л. Бочкарьова, Л. Виготський, Н. Горюхіна, Л. Дмитрієва, Б. Додонов, В. Матоніс, Г. Падалка, В. Петрушин, В. Пушкін, С. Рубінштейн, О. Рудницька, П. Якобсон) рівні.

Проведений аналіз літератури дозволяє стверджувати, що музично-образне мислення знаходиться у руслі загально-психологічних проблем розвитку особистості, яке має свої методологічні засади: по-перше, за своєю природою воно є цілісним і нероздільним незалежно від форм протиставлення та сфер його функціонування; по-друге, цілісність музичних образів забезпечується загальністю його форми для всіх сфер його залучення, основу яких складають відчуття, уявлення, установки, на базі яких виникають судження, поняття, умовиводи; по-третє, залежно від сфери функціонування виникає специфікація його продуктів (музичні образи).

Беручи до уваги особливості інтонаційно-образного змісту музичного звучання, що обумовлюється віковими характеристиками психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку, основними чинниками музично-образного мислення виступають зовнішні та внутрішні умови його функціонування та розвитку. Так до внутрішніх умов

його становлення належать особливості, що пов'язані з віковими можливостями старших дошкільників щодо сприйняття, усвідомлення та розуміння музичного твору, здатності створювати музичні образи відповідно до життєвого досвіду та набуття знань щодо їх відображення, а також наявності інтересу до пізнавально-образної музичної діяльності. Зовнішніми чинниками розвитку даного феномену дітей старшого дошкільного віку виступають сукупність навчально-виховних засобів, що діють на дитину в процесі сприйняття музичного твору, а також музично-практична діяльність дітей під час відвідування музичних занять дитячих навчальних закладів.

Відповідно до цього, можна сказати, що музично-образне мислення старших дошкільників характеризується предметністю, відображеністю та музичністю, в основі яких лежить образ, оскільки пізнання музичного звучання пов'язане з конкретним, знайомим для дитини предметом або явищем, усвідомлення якого здійснюється внаслідок практичної діяльності відображення. Саме тому основними складовими музично-образного мислення дітей старшого дошкільного віку виступає здатність дитини до балансування між образом та предметом, образом з пластичним відображенням звучання та образом з музичним звучанням. Збалансованість предметного, відображального та музичного з образом розглядається нами як етапи становлення та розвитку музично-образного мислення, що виявляються у трьох видах співвідношень:

1. Предметно-образне співвідношення спрямоване на розвиток здатності дитини створювати образи у поза музичній діяльності, і є початковою ланкою цього трудомістського процесу. Набуття навичок розуміння логіки побудови образів в рамках означеного співвідношення дає можливість автоматизувати діяльність перцептивних каналів отримання інформації, набуття досвіду усвідомлення відношень між об'єктами та явищами дійсності та конкретизувати засоби їх відтворення.

2. Враховуючи особливості сприйняття старшими дошкільниками музичного звучання, що супроводжується активними руховими проявами, наступною ланкою становлення та розвитку музично-образного мислення дітей старшого дошкільного віку є відображально-образне співвідношення, що полягає у становленні та розвитку здатності дітей виражати музичне звучання за рахунок практичних дій (мімічні покази, жестикуляція, пластичність рухів). Підбір дитиною відповідних засобів відображення музичного образу визначає ступінь її узгодженості між емоційно-чуттєвою сферою та звучанням твору, рівень конкретизації і усвідомленості музичних образів та збалансованості у доборі способів щодо їх відображення.

3. Найвищим щаблем розвитку музично-образного мислення старших дошкільників виступає музично-образне співвідношення, розвиток якого розкриває актуальні та потенційні можливості засвоєння дитиною знань, умінь та навичок орієнтації у просторі музичних образів. Даний вид співвідношення розкриває здатність дитини до самостійного розуміння музичного мистецтва, що полягає в адекватному прояві перцептивних реакцій на музичне звучання, відкритті нових властивостей і ознак музичного образу та включення його до нової системи зв'язків і відношень, послідовності їх уточнення та диференціювання в процесі відображальної діяльності.

Відповідно до цього музично-образне мислення розглядається нами як динамічний процес усвідомлення логіки організації звукових структур, спрямований на розширення спектру здібностей і особистісних якостей людини, що відбувається на, пов'язаних між собою, емоційному, пізнавальному та діяльнісному рівнях, та виявляється як результат новизни і оригінальності образів, актуалізація яких здійснюється різними видами мисленнєвої діяльності (предметної, відображальної, музичної).

Означення триступеневої складової формування, функціонування та розвитку музично-образного мислення старших дошкільників дозволило здійснити підбір методичного інструментарію щодо виявлення рівня їх сформованості та діагностувати рівень розвитку досліджуваного феномена пізнавальної активності.

За результатами констатувального експерименту щодо балансування образу з предметом було встановлено, що у більшості досліджуваних образ предмета не є усвідомленим та обумовлюється мисленнєвою операцією аналізу. Відтак ідентифікація образу з предметом, що супроводжується емоціями, відбувається лише після правильного виконання завдання. Про недостатність сформованості предметно-образного співвідношення свідчать кількісні показники його виявлення: високий рівень мають 14,8 %, середній рівень – 44,6 %, низький – 40,6 % досліджуваних.

Спостерігалася певна зміна показників сформованості відображально-образного співвідношення, де високий рівень його розвитку мають 14,6 %, середній – 26,0 %, низький – 59,4 % досліджуваних. Дані показники дають підстави думати про недостатній рівень розвитку здатності балансування між відображенням та образом у більшості досліджуваних, що говорить про те, що музичний образ старших дошкільників є нестійким, поверхневим та неусвідомленим, у більшості випадків обумовлюється підказками вихователів або діями інших дітей.

Значні зміни кількісних показників було зафіксовано під час виявлення рівня сформованості музично-образного співвідношення, де високий рівень розвитку мають лише 10,9 % досліджуваних, середній – 21,3 %, низький – 67,8 %. Дані показники свідчать, що музичний образ старших дошкільників характеризується ригідністю створення та дифузністю відображення. Відсутність гнучкості, швидкості його створення гальмує процес усвідомленості сутності образу. Відповідно до цього музичний образ у більшості досліджуваних не є тим провідником, що допомагає їм орієнтуватися у палітрі інтонаційно-звукових структур. Він не виступає стимулюючим та мотивуючим фактором до пошукової діяльності розуміння музичного звучання, що позбавляє дитину самостійно здійснювати контроль над його створенням.

Все це засвідчує, що образи старших дошкільників носять фрагментарний характер. У переважній кількості досліджуваних вони є хаотичними, нестійкими, схильними до мінливості, що говорить про низький рівень їх усвідомленості. Це призводить до гальмування засвоєння дитиною сенсорних еталонів звукової структури інтонаційного звучання і, як наслідок, до низького рівня, або взагалі нездатності нею створювати образи, що виявляється у неадекватності дій та реакцій дитини під час предметної, відображальної та музичної діяльності.

Порівняльний аналіз показників прояву співвідношень музично-образного мислення дають можливість констатувати, що найвищі показники одержано за результатами дослідження предметно-образного співвідношення, а найнижчі – за результатами виявлення особливостей музично-образного співвідношення. Результати статистичного аналізу експериментальних даних підтвердили їх достатню достовірність і статистичну значущість ($p 0,05 \leq 0,01$).

В результаті діагностування рівнів розвитку співвідношень було встановлено, що менше чверті учасників (13,4 %) експерименту мають високий рівень розвитку музично-образного мислення. Переважна більшість дітей проявили низький (56,0 %) та середній (30,6 %) рівні сформованості даного феномену. Кількісні показники розвитку музично-образного мислення дітей старшого дошкільного віку подано на рисунку 1.

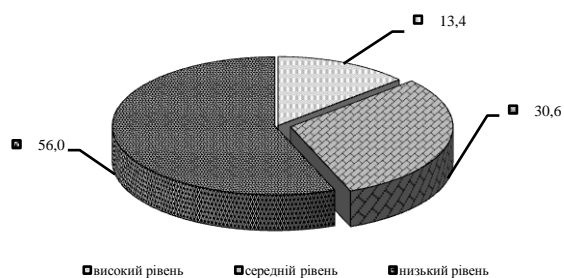

Рис. 1. Кількісні показники рівня розвитку музично-образного мислення у дітей старшого дошкільного віку.

Недостатність розвитку у більшості дітей особливостей прояву співвідношень як етапів становлення музично-образного мислення зумовлюють необхідність розробки й впровадження в практику роботи сучасних дошкільних навчальних закладів спеціальної системи активного психолого-педагогічного навчання дітей старшого дошкільного віку з метою активізації у них емоційного сприймання музичного матеріалу, інтересу щодо створення, усвідомлення та відображення музичних образів.

Спираючись на досвід психологів (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Л. Венгер, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Запорожця, В. Зінченко, М. Подьяков, О. Леонтьєв, Б. Теплов, О. Тихомиров, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та ін.) і враховуючи результат

констатувального експерименту, нами розроблено настановчо-установчий комплекс розвитку музично-образного мислення дітей старшого дошкільного віку.

Змістовно настановчо-установчий комплекс охоплював наступні напрями навчально-розвивальної роботи: організація та проведення музичних занять в дошкільних навчальних закладах, дотримуючись норм і правил їх перебігу, з використанням настановчо-установчого комплексу; консультативно-методична робота з музичними керівниками, методистами дошкільних навчальних закладів, в яких проводився експеримент, щодо впровадження настановчо-установчого комплексу на музичних заняттях, визначення змісту і форм організації навчально-виховного процесу; впровадження та перевірка ефективності настановчо-установчого комплексу, провідною метою якого було підвищення рівня розвитку музично-образного мислення дітей старшого дошкільного віку.

Умовно формувальне дослідження було розділено на два етапи. На першому етапі було розроблено та обґрунтовано психологічні особливості настановчо-установчого комплексу як шляху розвитку музично-образного мислення, з'ясування сутності та особливостей поетапності його застосування під час проведення музичних занять з дітьми старшого дошкільного віку. Під час проведення другого етапу формувального експерименту, на кожному з 33 групових занять, що проводилися два рази на тиждень по 30 хвилин, відбувалося впровадження настановчо-установчого комплексу.

Настановчо-установчий комплекс складається з чотирьох груп узагальнених установок, кожна з яких активізується на основі ряду одиничних установок, актуалізація яких здійснюється за рахунок педагогічних настанов.

Так, установка на утворення музичного образу, метою якої є налаштування дітей на процес створення образів, формується на основі одиничних установок: - установка готовності до сприйняття музичного твору, реалізація якої формується за допомогою таких настанов як «словесні зарисовки», «предметні настанови», «обставинні настанови»;

– установка готовності до емоційного налаштування на сприйняття твору, ґрунтується за рахунок настанови на мимічне, рухове та вербальне вираження;

– установка готовності до окреслення первинного музичного образу активізується за допомогою настанови на порівняння з природою та настанови на співвідношення з казками.

Перцептивно-образна установка, що викликає готовність дитини до самостійних зусиль створення первинного цілісного образу музичного твору, складається з:

– установки до виявлення емоційно-чуттєвих компонентів звучання та образного співвідношення, дія якої обумовлюється впливом настанови на з'ясування життєвого досвіду дитини та переживань в момент сприйняття твору та настанови на співвідношення життєвих вражень з музичним звучанням;

– установка готовності до виявлення спрямованості пізнавальної активності під час звучання твору актуалізується за рахунок дії настанов на виявлення активності музично-образного інтересу та настанови на прогнозування образів;

– установка готовності до уточнення відображення музичного образу формується на основі дії настанови на виокремлення певних моментів образу та настанови на корекцію елементів музичного образу.

Пізнавально-образна установка, що сприяє налаштованості дитини до здатності оволодівати музично-теоретичними знаннями, здійснюється за рахунок дії таких установок, як:

– установка готовності до розуміння звучання музичного твору формування якої відбувається внаслідок дії настанов на з'ясування сольного-оркестрового звучання та настанови на розбір жанрової характеристики твору;

– установка готовності до виявлення виразної емоційної відгукованості, що ґрунтується на основі дії настанови на виявлення темпових особливостей твору та настанови на розкриття динамічних характеристик виконання;

– установка готовності до відчуття другорядних засобів виразності, актуалізується на основі дії настанови на виявлення тембрових властивостей звучання та настанови на оцінювання колоритності виконання твору.

Аксіологічно-образна установка, що формує готовність до порівняльно-оцінної діяльності дитини, в процесі чого формуються музичні смаки та ідеали майбутньої

особистості. Актуалізація означеної установки здійснюється на основі:

– установки як готовності до пізнавальної активності у створенні образу основою якої є настанова на висловлювання образу та настанови на обґрунтування створеного образу;

– установки як готовності до порівняння даного образу з музичним звучанням, актуалізація якої здійснюється за допомогою дії настанови на зіставлення попередніх образів та настанови на співвідношення образів з попередньо сприймаючими творами;

– установки як готовності до виявлення оцінного ставлення до почутого та відображеного, що зумовлюється дією настанови на переживання створеного образу та настанови на корегування образу.

Актуалізація педагогічними настановами установки в процесі розвитку музично-образного мислення виконувала функцію системної настроєності аналізаторів, мобілізації уваги, пам'яті, уяви, емоцій тощо на адекватне відображення музичного образу під час прояву будь-якого співвідношення.

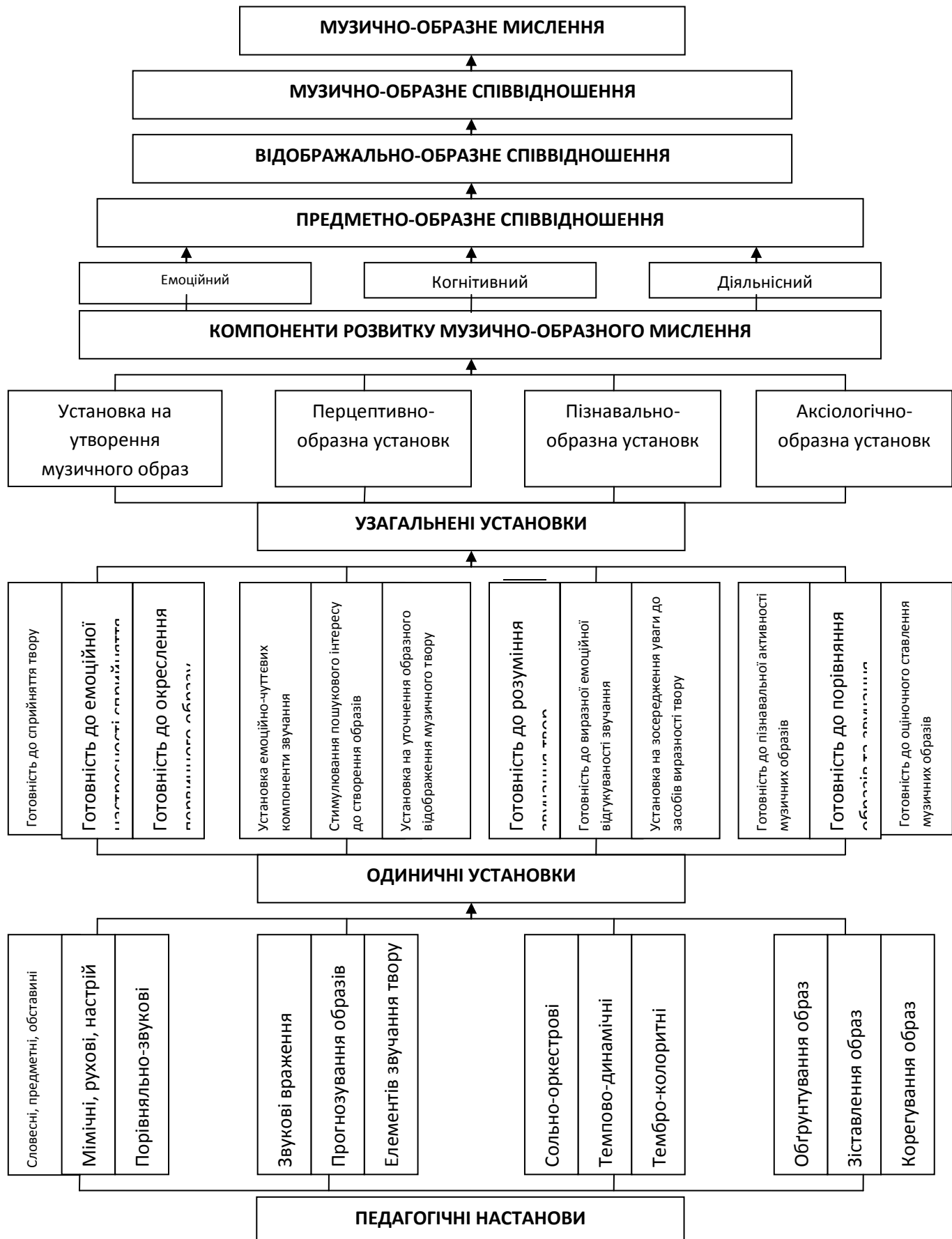

Рис. 2. Структурно-логічна схема розвитку музично-образного мислення дітей старшого дошкільного віку

Аналіз результатів впровадження настановчо-установочого комплексу розвитку

музично-образного мислення старших дошкільників свідчить про його ефективність (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів розвитку музично-образного мислення дітей старшого дошкільного віку
N=47

Рівні розвитку музично-образного мислення	До формувального експерименту	Після формувального експерименту	
		експер.гр.	контр.гр.
Високий	13,4	36,1	12,7
Середній	30,6	46,8	53,2
Низький	56,0	17,1	34,1

Це підтверджується тим, що в експериментальній групі, домінуючим став середній рівень розвитку музично-образного мислення (46,8 %), кількість дітей із високим рівнем розвитку після формувального експерименту збільшилась на 22,7 %, і відповідно до цього відбулися кількісні зміни щодо прояву середнього (збільшився – на 16,2 %) та низького рівня розвитку (зменшився на 38,9 %). Зростання кількісних показників високого і середнього рівня та зменшення низького виявилось статистично достовірним ($t_{\text{Емп}}=11,7$ при $t_{\text{кр}} p \leq 0.05$ $p \leq 0.01$).

Натомість, у контрольній групі за результатами обох зрізів встановлено незначну розбіжність результатів, що в цілому не призводить до активного розвитку даного виду мислення.

Якісний аналіз одержаних результатів засвідчив позитивні зміни дітей експериментальної групи показників виділених співвідношень. Високий рівень предметно-образного співвідношення зріс з 14,8 % до 29,8 %, середній – збільшився з 44,6 % до 65,9 %, низький – зменшився з 40,6 % до 4,3 % ($t_{\text{Емп}}=7,9$ при $t_{\text{кр}} p \leq 0.05$ $p \leq 0.01$). У відображально-образному співвідношенні показники високого рівня розвитку зросли на 27,9 %, середнього – 12,3 %, а низького – зменшилися на 40,2 % ($t_{\text{Емп}}=9,4$ при $t_{\text{кр}} p \leq 0.05$ $p \leq 0.01$). Порівняльний аналіз музично-образного співвідношення виявив зростання його показників високого від 10,9 % до 34,1 % та середнього від 21,3 % до 48,9 % рівнів, а також зниження низького від 67,8 % до 17,0 % ($t_{\text{Емп}}=10,9$ при $t_{\text{кр}} p \leq 0.05$ $p \leq 0.01$).

Показники розвитку співвідношень музично-образного мислення контрольної групи мають статистично значущі розрахунки (предметно-образне – 3,0; відображально-образне – 3,2; музично-образне – 3,9 при $t_{\text{кр}} p \leq 0.05$ $p \leq 0.01$), однак порівняно з показниками експериментальної групи є набагато меншими, що вказує на малу ефективність впливу традиційної навчально-виховної системи музичного виховання дітей і на розвиток музично-образного мислення в цілому.

Психологічний аналіз отриманих результатів дозволив констатувати вдосконалення музично-образного мислення дітей старшого дошкільного віку: активізацію і зростання пізнавального інтересу, усвідомленого сприйняття музичних творів, адекватності емоційно-чуттєвих реакцій на музичне звучання, здатності самостійно створювати образи, підбирати засоби їх відображення, виявлення творчого ставлення в процесі створення та відображення образів.

Література:

1. Барташнікова І. А. Розвиток наочно-образного та логічного мислення у дітей 5–7 років (Тести та ігри) / І. А. Барташнікова. – Тернопіль: Богдан, 1998. – 79 с.
2. Безбородова Л. В. Про необхідність розвитку творчого мислення старшокласників під час сприймання музики / Л. В. Безбородова // Музика в школі – К. : Музична Україна, 1997. – С. 103–112.
3. Ветлугина Н. О. Возраст и музыкальная восприимчивость / Н. О. Ветлугина // Восприятие музыки: Сб.ст./ ред.сост.В. Н. Максимов. – М. : Музыка, 1980. – С. 229–243.
4. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском саду / Л. С. Выготский. – Санкт-Петербург. : Союз, 1997 – 96 с.

5. Запорожец А. В. Психическое развитие ребенка. Избранные психологические труды: в 2-х т. / А. В. Запорожец. – М. : Педагогика, – Т. 1. – 1986. – 320 с.
6. Костюк Г. С. Теория музыкального восприятия и некоторые проблемы мелодизма музыки / Г. С. Костюк // Музыкальное искусство и формирование нового человека. – К. : Музична Україна, 1982 – С. 159–172.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
8. Поддьяков Н. Н. Мышление дошкольника / Н. Н. Поддьяков. – М. : Педагогика, 1977. – 342 с.

Literatura:

1. Bartashnikova I. A. Rozvy`tok naочно-obraznogo ta logichnogo my`slennya u ditej 5–7 rokov (Testy` ta igry`) / I. A. Bartashnikova. – Ternopil` : Bogdan, 1998. – 79 s.
2. Bezborodova L. V. Pro neobxidnist` rozvy`tku tvorchogo my`slennya starshoklasny`kiv pid chas spry`jmannya muzy`ky` / L. V. Bezborodova // Muzy`ka v shkoli – K. : Muzy`chna Ukrayina, 1997. – S. 103–112.
3. Vetlugina N. O. Vozrast i muzykalnaya vospriimchivost / N. O. Vetlugina // Vospriyatiye muzyki: Sb.st./ red.sost.V. N. Maksimov. – M. : Muzyka, 1980. – S. 229 – 243.
4. Vygotskiy L. S. Voobrazheniye i tvorchestvo v detskom sadu / L. S. Vygotskiy. – Sankt-Peterburg. : Soyuz, 1997 – 96 s.
5. Zaporozhets A. V. Psikhicheskoye razvitiye rebenka. Izbrannyye psikhologicheskiye trudy: v 2-kh t. / A. V. Zaporozhets. – M. : Pedagogika, – Т. 1. – 1986. – 320 с.
6. Kostyuk G. S. Teoriya muzykalnogo vospriyatiya i nekotoryye problemy melodizma muzyki / G. S. Kostyuk // Muzykalnoye iskusstvo i formirovaniye novogo cheloveka. – K. : Muzichna Ukraïna, 1982, – S. 159–172.
7. Leontyev A. N. Deyatel'nost, soznaniye, lichnost. / A. N. Leontyev. – M. : Politizdat, 1977. – 304 s.
8. Poddyakov N. N. Myshleniye doshkolnika / N. N. Poddyakov. – M. : Pedagogika, 1977. – 342 s.

В работе представлен анализ теоретико-методологических и экспериментальных подходов к изучению проблемы музыкально-образного мышления в отечественной и зарубежной психологии, предлагается концептуальная основа исследования музыкально-образного мышления старших дошкольников. Экспериментально исследованы и охарактеризованы трехступенчатую составляющую (предметно-образное, отражающую-образное, музыкально-образное соотношение), выявлена связь между их развитием. Описано внедрение настановочно-установочного комплекса развития музыкально-образного мышления детей старшего дошкольного возраста, направленный на эффективность его развития в условиях учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: музыкально-образное мышление, старший дошкольный возраст, предметно-образное соотношение, отражающую-образное соотношение, музыкально-образное соотношение, настановочно-установочный комплекс.

The work presents the analysis of theoretical-methodological and experimental approaches to the studying of the problem of musical-visual thinking in native and foreign psychology. A conceptual basis of older preschoolers' musical-visual thinking research is offered. The results of recitals experiment concerning the level of musical-visual thinking development of the older preschool age children are presented. Implementation of the guidelines-constituent complex for 5-6 years old children musical-visual thinking forming aiming the effectiveness of its development during education and upbringing process is described.

Key words: musical-visual thinking, older preschool age, subject-figurative ratio, musical-visual ratio, guidelines-constituent complex.